

Олександр Мостяєв

Українська еліта в європейському цивілізаційному поступі

У статті розкривається роль української еліти в європейському цивілізаційному процесі. Показано роль української еліти у творенні Європейської середньовічної цивілізації. Розкрито індивідуальний вплив української еліти на розвиток нової Європейської цивілізації.

The role of Ukrainian elites in European civilization process is revealed. The role of the Ukrainian elite in the making of European medieval civilization is defined. The influence of the Ukrainian elite on the development modern European civilization is exposed.

Концепцію ролі еліти у цивілізаційному процесі уперше запропонував А. Дж. Тойнбі. На його думку, рушійною силою розвитку цивілізацій є творча меншість, носій містичного «життєвого пориву», яка, вдало відповідаючи на різні історичні виклики, веде за собою інертну більшість. На індивідуальному рівні творча особистість здійснює двоетапний рух: відходу від суспільної діяльності з метою власного самовдосконалення та повернення з метою включитися знову до соціальної діяльності та просвітити нетворчу (інертну) більшість. Таким чином, творча еліта відіграє подвійну роль – здійснює інноваційні відкриття та має переконати суспільство стати на новий шлях розвитку.

Згідно А. Тойнбі, якщо «навернення» мас творчою елітою стає вдалим, нетворча більшість шляхом *mimesisu* може йти за нею. Однак можливий і більш складний шлях – коли *маса переживає той самий досвід*, який перетворив творчих індивідів, і тому рухається у тому ж напрямку, що і творча еліта. Надалі провідним завданням для еліти є збереження створеної системи та її подальший розвиток [19, с. 212–241].

За В. Парето, який розвивав теорію еліт у соціологічному контексті, основою впливу еліти є певний *«ресурс згоди»*, котрий ґрунтується на вмінні еліти переконати маси у власній правоті. Ймовірність згоди залежить від здатності еліти маніпулювати почуттями та емоціями мас. Але не завжди вміння переконувати допомагає утримуватися при владі, тому еліта повинна бути готова до *застосування сили*. Загалом же виживання і розвиток соціальних утворень, на його думку, забезпечуються еволюційним процесом породження і загибелі еліт [16].

Виходячи з таких точок зору, історію цивілізацій слід розглядати як сукупність соціальних циклів, що характеризуються пануванням певних типів еліт.

На рівні соціальному творча меншість формує відповідь на виклик усвідомлених нею соціальних або культурних обставин, чим оновлює цивілізацію та визначає її творчу специфіку, ієрархію її соціальних цінностей і філософську концепцію смислу життя. Тобто вона здійснює інновації, цивілізаційний синтез* та цим суттєво впливає на розвиток цивілізації. На етнонаціональному рівні вона здійснює синтез національного і загальноцивілізаційного.

Занепад цивілізації А. Тойнбі пояснює втратою елітою творчої снаги, яка з метою утримати власну владу перетворюється на «панівну меншість»; зворотню відмовою більшості їй підкорятися та наслідувати її поведінку через *мімезис*; втратою у підсумку соціальної єдності суспільством загалом [19, с. 272–277].

Цивілізаційну роль еліти у деяких аспектах охарактеризовано у колективній праці «Еліти і цивілізаційні процеси формування націй» (2006), однак це – по суті збірка праць окремих дослідників, об'єднана спільною темою, а

не концепцією. Окремі положення тойнбіанського підходу застосовують для аналізу цивілізаційної приналежності України І. Бойченко, Б. Глотов, В. Гончаревський, Л. Залізняка, В. Косміна, О. Коппель, Ю. Павленко, О. Пархомчук, Ю. Пахомов, О. Рафальський, В. Скоблик, С. Харченко та ін. Загальний, більше історичний, ніж філософський аналіз ролі еліти в історії України здійснювали В. Головій, І. Белебеха, В. Карлова, О. Колісник, А. Колодій, О. Нелюбов, М. Пірен, М. Попович, Д. Яневський та ін. Чимало праць присвячено окремим історичним етапам розвитку української еліти, зокрема – середньовіччя (Л. Войтович, О. Однороженко), доби козацтва (В. Горобець, В. Кононенко, В. Кривошея, І. Куташев, О. Моця, В. Панашенко, Н. Яковенко та ін.), першої половини ХХ ст. (О. Коваль – періоду визвольних змагань, М. Фролов, О. Штейнле – радянської номенклатурної еліти) та сучасності (Н. Авер'янова, В. Андрусів, Н. Бойко, О. Дашаківська, П. Зоткін, М. Михальченко, О. Нелюбов, О. Парохонська, О. Потехін, В. Рихлік, О. Скориніна-Погребна, В. Тиравський, Т. Шульга, М. Шульга, С. Щербина та ін.).

Надалі пропонується визначити роль української еліти в європейському цивілізаційному процесі з урахуванням концепції А. Тойнбі та ідей В. Парето.

Праукраїнська еліта виокремилася у тривалий період – від V до пер. пол. IX ст. як верхівка варварських племінних демократій на чолі з князями, що спиралися на народні збори (віча) та військові дружини на чолі з князями. Це був процес, *паралельний* західноєвропейському державотворенню, і відповідав їй закономірностям. На цьому етапі цивілізаційного процесу у ньому домінували чинники *mimesisu*, коли еліта слугувала за зразок для широких кіл праукраїнських громад.

Під проводом ранньосередньовічної еліти праукраїнці (анти і склавини) з VI ст. заходилися воювати з Візантією, а після війни 550–551 рр. почали оселятися на її землях. Відтік населення з теренів України призвів до того, що північні Балкани на 80-ті роки VI ст. зазнали повної слов'янзації. Невідомо, чи існували в анти і склавинів ранньодержавні утворення, але саме в антську епоху слов'яни взяли безпосередню участь у великому переселенні народів і тим прилучилися до загальноєвропейського цивілізаційного процесу.

У VIII ст. під проводом еліти сформувалися *три слов'янських ранньодержавні утворення*, відомі з арабських джерел – Куявія (земля полян з головним містом Києвом), Артанія (деякі дослідники ототожнювали її з територією анти, з Тмутараканню, інші – з Черніговом, Рязанню) та Славія (Новгородська земля). Це узгоджується із загальноєвропейськими процесами – саме у VII–X ст. сформувалися перші держави західних та південних слов'ян, а також скандинавів, та відбулася їхня християнізація [5].

Київська держава, як і інші європейські ранньосередньовічні держави, постала на основі *структур варварської демократії* (перша головна складова ранньосередньовічного європейського цивілізаційного поступу). При цьому слов'янський елемент у них домінував до IX ст., а потім

* Під цивілізаційним синтезом тут розуміється процес створення та творчого об'єднання різних (у тому числі запозичених) соціально-економічних, політико-правових, соціокультурних елементів.

до праукраїнської еліти долучився незначний варязький елемент. Русь стала третім значним вогнищем європейського цивілізаційного синтезу нарівні із Візантійською та Франкською імперіями. За своїм соціально-політичним значенням вона була аналогічною останній, причому у них були подібними стадії та тенденції розвитку – переростання ранньодержавного об'єднання у територіальну державу, системна кодифікація права, закладення основ феодальної політичної системи, періодичні об'єднання та розпади тощо [14].

Другою суттєвою складовою європейського ранньосередньовічного цивілізаційного поступу був *синтез германського права і римської правової спадщини*. Русь не зазнала впливу римського права. Натомість, тут джерелом права стає кодифіковане представниками праукраїнської еліти місцеве право.

Як відомо, вже у договорах з греками 907, 911, 945 та 971 рр. згадується про «руський закон». А найбільш важливий збірник «Руської правди» пов'язується з іменем Ярослава Мудрого і датується між 1016 та 1054 роками. На неї мало деякий вплив візантійське та, ще меншою мірою, скандинавське право, у цілому ж вона репрезентує право місцеве – руське. Представлена в «Руській правді» правова система відрізняється помірністю покарань, не знає смертної кари, кари через скалічення, жорстоких кар на тілі, характеризується більшим рівноправ'ям чоловіка та жінки, ніж будь-де, але з іншого боку – зосереджує увагу на державній владі, зокрема – на питаннях власності. Пізніше «Правда» зазнала декількох нових редакцій (1068 та 1113 рр.) і з часом набула загальноєвропейського значення. У пізніші часи ця система відбилася у Віслицькому статуті місцевого права (Галичина), Литовському статуті (Правобережна Україна) та не просто тривалий час зберігалася як форма місцевого права руського населення, але і вплинула на формування права Великого князівства Литовського [15].

Третя складова первинного європейського цивілізаційного синтезу – *християнізація*. Поширення серед європейських народів християнства сприяло вирівнюванню їхнього політичного і культурного розвитку. І саме його прийняття праукраїнською елітою сприяло тому, що її суспільство, залишаючись традиційним, набуло нового цивілізаційного поштовху – руське суспільство прилучилося до загальноєвропейської *греко-римської спадщини*. Сам процес прийняття християнства розтягнувся на декілька десятиліть – від хрещення Аскольда після 860 р. [11; 20] до остаточного прийняття у 988 р. християнства Володимиром як офіційної релігії. По тому історично швидко було закладено основи руської писемної культури, образотворчого мистецтва, архітектури, створено перші наукові та релігійні тексти, літописи та художні твори, кодифіковано місцеве право, розроблено основи політичної системи тощо. Сформувалося стратифіковане суспільство. Культура Київської Русі, попри її своєрідність, у цілому залишалася загальнохристиянською і загальноєвропейською, базуючись на греко-візантійських, болгарських та меншою мірою – моравських впливах. Вона набула практично такого піднесення, як і у західноєвропейських країнах. Зокрема, було здійснено внесок у розвиток європейської середньовічної філософії у рамках православного неоплатонізму.

Не в останню чергу завдяки тому Русь дала Європі декількох високоосвічених князів. Ярослав Мудрий (нар. бл. 983, на престолі 1016–18, 1019–54) перетворив Київську державу на могутню європейську країну. Також він дбав про освіту і культуру, заснував при Софійському соборі

школу і бібліотеку. З його ініціативи була розпочата праця над перекладами на церковнослов'янську мову грецьких та інших книг, був укладений літописний звід та «Руська Правда». Володимир Мономах (нар. 1053, на київському престолі 1113–25) знав кілька іноземних мов, створив відоме «Повчання дітям», здійснив доповнення до кодексу «Руської Правди» під назвою «Статут Володимира Мономаха», зміг відновити єдність Київської держави та її європейське політичне значення [18, с. 80–129].

Русь мала вплив на формування європейських міжнародних відносин. Цьому сприяли спочатку військові походи та участь у європейських війнах. На першому етапі вектор геополітичної активності Русі був орієнтований переважно на Чорне море. Так, руси у IX–X ст. неодноразово воювали з Візантією – ще одним провідним центром тогочасної Європейської цивілізації, зокрема уклали з нею мирні договори (907, 911, 944, 971, 1046 рр.) та військові союзи (944, 961, 971, 987, 1046 рр.), які заклали основи східноєвропейського міжнародного права. В IX–XI ст. великі загоны русів служили у візантійському війську і брали участь у війнах, які вела Візантія, зокрема в Італії, на Сицилії і в Північній Африці. Це сприяло утвердженню військово-політичної репутації Київської держави серед європейських країн.

На західному напрямку, із приєднанням західноукраїнських земель та розширенням держави до кордонів із Польщею та Угорщиною, розпочалися інтенсивні дипломатичні контакти із цими державами. Польща, зокрема, вступала у військові конфлікти з Руссю (981, 990, 1013), брала участь у династичних усобицях на Русі (1018, 1076). Водночас Польща виступала союзницею Русі у боротьбі із пруськими та литовськими племенами. В XI–XII ст. Русь стала частиною складної європейської системи політичних союзів. Зокрема, тривав обмін посольствами між руськими князями та європейськими країнами, зокрема із Польщею, Чехією, Угорщиною, Швецією, німецькими імператорами та папою [9]. Найбільше європейське політичне значення Русь відігравала у часи правління Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха, впливаючи на події у Польщі, Чехії та скандинавських країнах. Спадкоємці Ярослава Мудрого були включені у протистояння між германським імператором Генріхом IV і папою Григорієм VII з приводу інвестиції. Руські воїни брали участь у першому хрестовому поході (1096–99), а в Єрусалимі після його завоювання хрестоносцями було засновано руський монастир [18, с. 148–149]. Після остаточного розпаду Русі у 1132 р. вагому роль у європейській політиці відігравали Галицько-Волинське князівство, що було втягнено у систему політичних відносин Польщі, Литви, Угорщини, Німеччини і Чехії, а також Псков і Новгород, які були частиною Ганзейського союзу.

Про європейське політичне значення Русі також свідчать численні династичні зв'язки Ярослава та його нащадків із європейськими домами. Так, М. Баумгартен на підставі джерел проаналізував 200 шлюбів Рюриковичів протягом X–XIII ст. і з'ясував, що 83 шлюби відбувалися із представниками західноєвропейських фамілій (з них 78 – з членами королівських, князівських та інших династій). У той же час із представниками східноєвропейських та кавказьких – лише 39 (а також 73 – з представниками своєї династії та 5 – місцевих князівських родів) [18, с. 112]. Деякі руські королеви брали активну участь в управлінні європейськими державами: Анна Ярославна – Франції, Єфросинія Мстиславівна – Угорщини тощо. З іменем Анни Ярославни пов'язане поширення у

Франції культурних цінностей Русі, зокрема на привезеному нею «Реймському Євангелії» присягали під час коронації французької королю. Єлизавета (королева Норвегії), Євпраксія (німецька імператриця), Анастасія (королева Угорщини) також відіграли помітну роль в історії держав, де вони мали політичну вагу. У свою чергу, при руському дворі певний час перебували майбутні королі Норвегії Олаф Святий, Магнус та Гаральд. Дружина Ярослава Інгігерда (Ірина) сприяла активному втручання Київської держави у скандинавську політику. Такі родинні зв'язки сприяли збереженню політичних, економічних та духовно-культурних зв'язків Русі із західноєвропейськими країнами та підтримці її високого міжнародного авторитету, були свідченням інтегрованості Київської держави у загальноєвропейський цивілізаційний процес. З іншого боку, Русь досить незначною мірою була втягнена у конфесійне протистояння Візантії та папства після розколу 1054 р. Київ ще довго відчував релігійну спільність із Західною Європою всупереч офіційному акту про поділ церков. Отже, не випадково, що найбільш значні руські князі – Ярослав та Володимир Мономах – були одружені із представницями європейських династій. Тобто, у часи середньовіччя – XI – перша третина XII ст. – відбувалася інтенсивна культурна та політична взаємодія еліти Русі із елітами країн Центральної та Північної Європи.

Політичний спадкоємець Київської держави – Галицько-Волинське князівство (нетривалий час – королівство) остаточно стало тяжіти до Європи, зокрема політично – до Польщі, Угорщини та Германії, а також у культурі (впливи романського стилю в архітектурі тощо).

Руська спадщина відіграла свою роль у розвитку європейської цивілізації і в пізніші часи. Так, українські та білоруські землі, включені до складу Литовського князівства, сприяли поширенню тут руської мови як державної. Певною мірою Велике князівство Литовське слід вважати Литовсько-Руською державою.

Саме тому українська еліта дала Європі ряд видатних діячів, зокрема магістра Юрія Дрогобича з Русі, доктора філософії та медицини університету Болоньї, який також працював і у Краківському університеті і, цілком ймовірно, його лекції слухав Микола Копернік [10]; гуманіста Павла Процелера, більш відомого як Павло Русин (який викладав римську літературу в Краківському університеті, очолював там поетичний гурток молоді). П. Русин вплинув на формування ряду відомих латиномовних поетів Польщі і став основоположником гуманістичної латинської поезії в Польщі. Гуманіст Станіслав Оріховський був одним із перших, хто заперечував божественне походження влади та держави, категорично висловлювався проти підпорядкування світської влади духовній, відстоював невтручання церкви у державні справи і став одним із засновників полемічної літератури [8].

Не слід також забувати про роль спадщини Русі у творенні Московської держави. Володимиро-Суздальське князівство сформувалося унаслідок розпаду Київської держави, та хоча згодом зазнало татарських впливів і модифікувалося на східний лад, зберегло династичний та культурний зв'язок із давньою Руссю. Тобто, російська культура мала початок у культурі Київської держави, зберігала й по-своєму розвивала її традиції. І, попри суттєві відмінності двох культур, деякі староруські риси краще збереглися в Московії, ніж в Україні, хоча і нашарувалися на орієнталізовану політичну систему [12]. Але загалом московська державність сформувалася під впливом київської, праукраїнство заклало її основи, уперше прилучивши майбутніх росіян до європейської

цивілізації. У XV ст. колишні руські землі стали об'єктом домагань Московії, яка претендувала на спадщину Київської держави. І тому, в свою чергу, у XVII–XVIII ст. українці сприяли подальшій європеїзації Московії-Росії.

Входження України до складу Литви та Польщі відкрило нові можливості впливу українства на європейський цивілізаційний процес і спричинило новий етап у розвитку української еліти, частина якої (перш за все стара аристократія) була асимілована, натомість з'явилися нова шляхетська та козацька еліти, які переживали той самий досвід, який перетворив і український народ на тимчасово бездержавний і нерівновправний. Асиміляція старої еліти та необхідність формування нової сприяла постанню переважно з низів нової козацької контреліти, що спромоглася витворити ранньомодерні українські держави. У XVII ст. розпочався новий етап взаємодії української еліти та широких мас – вона набула повністю неформального характеру, знаходячись поза межами формальних структур влади.

Українська еліта брала активну участь у вирішенні ряду церковних питань. Так, київські церковні ієрархи підтримували візантійські починання у справі повного об'єднання Східної і Західної церков, зокрема у часи Ліонської унії 1274 р., під час Константського собору 1414–1418 рр. (де православний митрополит Григорій Цамблак підтримав ідею церковної унії) та Флорентійського церковного собору 1439 р. (де цю ідею підтримав Київський митрополит Ісидор, перший кардинал української церкви) [1].

Підсумком стала підтримка частиною української церковної еліти Берестейської унії (1569 р.), завдяки якій було продемонстровано одну з перших форм міжконфесійного компромісу в Європі та відбувся своєрідний синтез ортодоксального православ'я та католицизму, утворилася греко-католицька церква, загальноєвропейська за суттю та національна за формою.

У період між кінцем XVI та початком XVIII ст. представниками української еліти було зроблено вагомий внесок у розвиток європейського полемічного письменства (у контексті релігійної публіцистики у зв'язку з Унією), драматичної писемності, вертепу, віршотворчості (панегіричної та духовної), малярства, зокрема портретного, літописання. Прикметним був розвиток архітектури – створено оригінальний український стиль козацького бароко.

Також слід окрема вказати на важливий геополітичний чинник, який вплинув на подальшу роль української еліти у Європі та на її власний розвиток. На південь від теренів, на яких сформувався осередок Київської держави, здавна були розташовані відносно незаселені землі – Степ, зона міграції кочових народів та осередок їх нападів на українські землі. Будучи «заборолом для турецьких і татарських нападів», Русь-Україна була функціональною частиною європейського порубіжжя, її фронтіром [13]. Від самого часу свого становлення українська еліта була змушена боротися із кочовими племенами, що приходили зі сходу, – гунами, хозарами, торками, печенігами, половцями. Саме руські князівства серед усіх європейських країн прийняли на себе найбільший удар Степу – монголо-татарську навалу, чим послабили тиск з їхнього боку на Західну Європу. А з XV по XVIII ст. тиск Степу набув характеру протистояння з Кримським ханством та Османською імперією.

З іншого боку, українська еліта, перебуваючи на порубіжжі християнського світу, знаходилася на передньому фронті експансії європейської цивілізації, виконуючи функцію посередництва між осілими та кочовими народами, між

слов'янсько-християнським і тюрко-татарським ісламським світами. У зв'язку з цим вони мали багато рис цивілізаційного фронтиру Європи, «точки зустрічі дикості та цивілізації» [21].

Типово фронтірною була козацька колонізація, природним об'єктом якої були Дике поле, Великий Луг та Причорноморський степ, і яка хвилями здійснювалася від часів античності аж до початку XIX ст. Це суттєво вплинуло на характер ментальності козацької еліти, яка мала високий ступінь свободи від устоїв та традицій, від класових та станових умовностей, від державних та правоохоронних органів; індивідуалізм; схильність до авантюрного здобування капіталу (впритул до обману або грабунку) [7]; збереження архаїчних рис соціальної поведінки та організації, властивих до- або ранньокласовому суспільству; сегментованість, різноспрямованість зовнішньополітичних орієнтацій, схильність до політики полівасалітету – одночасного підпорядкування декільком більш сильним державам [4].

Перебуваючи у складі Російської імперії, представники української еліти виступили активними європеїзаторами російської еліти, а Імперія, завдяки приєднанню Гетьманщини, геополітично перетворилася на європейську державу. Цьому сприяла тогочасна фактична належність України-Гетьманщини до кола європейських країн. По її приєднанні Росія активно включилася в європейську політику, виступаючи то опонентом, то союзником ряду європейських країн (Швеції, Пруссії, Речі Посполитої).

Козацтво, з якого формується нова еліта українського народу, – не абсолютно нове утворення на теренах України. У XII–XIII ст. на півдні України відомі бродники та берладники – вільні ватаги воїнів, які крім опору степовикам, займалися ухондництвом та торгівлею. Більшість учених вважає їх безпосередніми пращурами козаків. З іншого боку – козацтво багато в чому наслідує традиції елітарних дружин київських князів X–XIII ст. (лицарський кодекс поведінки, родинний принцип організації ватаг, культ меч-шаблі, коня, святих-покровителів Пресвятої Богородиці, Св. Юрія, а також зброя, зовнішність, включаючи зачіску та вуса, тощо). А це – цілком європейські її риси.

В. Горобець слідом за С. Леп'явком, В. Щербакком і Н. Яковенком вважає, що козацтво – своєрідна контреліта на території Польсько-Литовської держави, яка намагалася легітимізуватись та набути влади – статусу «народу політичного». У пошуках такої легітимації козацька старшина як частина еліти сприяла занепаду Речі Посполитої – у ході козацьких воєн, а особливо Хмельниччини, й у той же час завдяки її зусиллям було створено автономні державні утворення – Запорозьку Січ та Гетьманщину.

Система урядування Запорозької Січі була близька до такої в європейських античних полісів. Гетьманщина, що була автономією у складі Речі Посполитої та Російської імперії, була типовим для тогочасної Європи становим політичним утворенням зі своєю Радою та виборністю голови уряду – гетьмана, якого можна розглядати цілком як європейський тип правителя (подібно, наприклад, голландці обирали штатгальтера) [17].

Починаючи з XVIII ст., а особливо після ліквідації Гетьманщини та Запорожжя, приєднання більшості українських земель до Росії та Австрії українська еліта здійснила новий вклад в європейський цивілізаційний процес, перш за все у сфері культури. Також був і певний теоретичний політичний внесок: П. Орлик розробив одну з перших конституцій нового часу – договір гетьмана зі старшиною та козацтвом Війська Запорозького (1710), хоча

імплементувати цю систему так і не вдалося [6, с. 344]. Одним із ідеологів російського абсолютизму і європеїзаторів Російської імперії був Ф. Прокопович, який у 1716 р. переїхав до Росії, де став псковським єпископом, новгородським архієпископом та віце-президентом Петербурзького Синоду, втілював у життя церковні реформи Петра I. Серед інших видатних діячів та європеїзаторів Російської імперії XVIII ст. слід відзначити Олексія Розумовського та Олександра Безбородька. Діяльність українців по європеїзації Росії великою мірою підготувала її культурний поступ у XIX ст., коли тут з'являється значна кількість визначних поетів, письменників, художників, композиторів, вчених. У той же час в самій Україні інтелектуальне і культурне життя з кінця XVIII ст. поволі занепадає і українці з найосвіченішої частини населення імперії до кінця XIX ст. за рівнем писемності виявляють нижчі показники ніж в середньому в Імперії, відповідно 16,3 % і 23,3 %. Україна втрачає свої позиції культурного, наукового і освітнього лідера у Східній Європі [3].

І все ж у XIX ст. українська еліта зробила вагомий внесок у європейський цивілізаційний поступ, перш за все у сфері культури. Зокрема слід вказати на таких видатних представників мистецької еліти загальноєвропейського значення, як Т. Шевченко (який ще в середині XIX ст. здобуває європейське визнання), М. Коцюбинський, О. Кобилянська, Леся Українка, Іван Франко, М. Гоголь, В. Короленко, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, П. Грабовський, В. Винниченко, В. Стефаник; філософ П. Юркевич; математики М. Остроградський та М. Гулак; антрополог Ф. Вовк, археолог В. Хвойка; один з основоположників еволюційної ембріології, імунології та мікробіології І. Мечников; публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист М. Драгоманов; історики М. Грушевський, В. Антонович, І. Крип'якевич; соціологи М. Зібер, М. Ковалевський; правник О. Кістяківський; лінгвіст О. Потебня; композитори Д. Бортнянський, М. Березовський, А. Ведель, С. Гулак-Артемівський, К. Стеценко, П. Ніщинський, М. Лисенко, М. Леонтович; співаки С. Крушельницька, О. Мишуга; архітектори та скульптори І. Барський, С. Ковнір, Б. Меретин, Я. Погребняк, С. Шалманов, П. Забіла, Л. Позен; малярі І. Рєпін, Р. Судковський, Д. Левицький, І. Руткович, В. Боровиковський, І. Крамської, І. Рєпін, М. Ярошенко, М. Пимоненко, С. Васильківський, М. Самокиш тощо.

У XX ст. київські філософи М. Бердяєв та Л. Шестов здійснили вклад у філософію європейського екзистенціалізму. Серед вчених європейського значення – філософ, природознавець, засновник геохімії, біогеохімії та радіогеології, філософії космізму В. Вернадський; О. Засядько, М. Кибальчич, К. Цюлковський заклали основи становлення світової космонавтики, а С. Корольов, Ю. Кондратюк, В. Глушко, В. Челомей, М. Яримович втілили її у життя. Серед інших вчених, європейських за значенням та відомістю, слід назвати конструкторів повітроплавальних апаратів й авіації Ф. Терещенка, Д. Григоровича, О. Кованька, І. Сікорського; математика М. Кравчука; одного із співтворців телебачення Б. Мостовського; вченого у галузі зварювальних процесів і мостобудування Є. Патона; географа та геополітика С. Рудницького; геолога та географа П. Тутковського; хіміка, біохіміка, гігієніста та епідеміолога І. Горбачевського; фізика М. Пильчикова; кібернетика В. Глушкова; фізика І. Пулюя. Вагомий вклад у розвиток модерної малярської культури Європи зробили М. Бойчук, О. Архипенко, К. Малевич, Г. Нарбут, В. Кричевський, А. Петрицький, В. Семенко, П. Ковжун, І. Марчук, Ф. Гуменюк. Вихідці з України В. Татлін,

М. Ларіонов, брати В. і Д. Бурлюки, В. Кандинський, О. Екстер, С. Терк (С. Делоне) стали основоположниками ряду модернових стилів у Росії. Європейське визнання у ХХ ст. дістали українські композитори В. Сильвестров, Є. Станкович, М. Скорик, В. Івасюк, режисери О. Довженко, С. Параджанов, І. Миколайчук, Ю. Ілленко, а також режисери театру Л. Курбас та Р. Віктюк. Отже, попри перебування теренів України у межах євразійських політичних утворень – Російської імперії та СРСР – посилюється індивідуальний внесок окремих діячів українських науки та мистецтва в європейську науку та культуру.

Новий етап у розвитку української національної еліти розпочинається у 1990–91 рр., коли формується сучасна українська держава. В Радянському Союзі основним джерелом формування еліти була партійно-радянська номенклатура. В її межах в УРСР у 30–60-ті рр. відбувалося становлення національної еліти, яка по суті не була повноцінно ані правлячою, ані творчою (оскільки її творчість обмежувалася з боку Москви). Тільки з формуванням шестидесятницького, правозахисного та новітнього націоналістичного рухів визрівала українська національна контреліта, яка у 90-ті рр. злилася із правлячою елітою колишньої УРСР (номенклатури) у сучасну політичну (та адміністративну) еліту. Проте, у 90-ті рр. інтенсивно формувалася та розвивалася нова національна українська економічна, соціальна, політична та інтелектуальна еліти. Її головними чинниками стали бізнес та державна служба, меншою мірою – наукова і культурно-мистецька діяльність. Тому пострадянська номенклатура, а також частина пострадянської інтелектуальної еліти вплили до формальної частини української еліти, та сформувалася потужна неформальна еліта, яка почала витіснити колишню радянську.

Отже, цивілізаційний процес на теренах України розпочався приблизно водночас із загальноєвропейським. Праукраїнська еліта з самого початку була включена до загальноєвропейських подій, пов'язаних з існуванням одного із двох центрів нового цивілізаційного синтезу – Візантійської імперії. Але у IX–X ст. вона спромоглася створити третій провідний осередок цивілізаційного процесу – Київську державу, як і її спадкоємець – Галицько-Волинська держава протягом усього середньовіччя була включена до європейського цивілізаційного процесу. Саме вихідці із Середньої Наддніпряни сформували першу політичну еліту Північного Сходу Київської держави, що з часом стала осередком Московського царства, і спричинило те, що у XVII–XVIII ст. українці сприяли подальшій європеїзації Московії-Росії.

Якщо до XVII ст. у взаємодії української еліти та маси переважали механізми мімесису та консенсус, то починаючи з XVII ст., оскільки нова козацька еліта та шляхта набули повністю неформального характеру, знаходячись поза межами формальних структур влади, став домінувати механізм об'єднання спільної долі еліти з народом. Саме це призвело до постановня переважно з низів нової козацької контреліти, що спромоглася витворити ранньомодерні українські держави.

У XIX–XX ст. ряд представників української еліти здійснили вагомий внесок у європейську науку та культуру. Маючи спільну з українськими масами історичну долю – як частини неповноправної етнічної та релігійної меншості – еліта включилася саме до європейського цивілізаційного процесу, перебуваючи на передньому фронті наукових та мистецьких процесів.

Роль сучасної української еліти у європейському цивілізаційному процесі не можна оцінити однозначно. З одного боку, серед її представників поширюються сучасні європейські цінності та ідеї, зокрема, принципи новітньої європейської інтеграції: спогади про світові війни і спадщина «холодної війни», крах європейських імперій, формування спільної європейської політичної культури, поява нових соціальних рухів і дедалі більша культурна гомогенізація Європи під впливом США [2]. З іншого боку, перебільшені традиціоналізм, релігійність та панування серед її частини кримінальної моралі не сприяють повному набуттю деяких сучасних європейських цінностей. Але, з огляду на історію і вклад української еліти в європейський цивілізаційний процес, українці є європейською нацією і повернення їх до Європи на сучасному рівні соціокультурного та економічного розвитку – необхідна і найбільш вірогідна перспектива.

1. Гель І. Духовність України і спільний європейський дім / І. Гель // Україна. Наука і культура. – 1993. – Вип. 26–27. – С. 132–137.
2. Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау. – К., 2012.
3. Грушко В. Україна і Росія в контексті європейської цивілізації / Віктор Грушко // Наукові записки / Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2009. – Вип. 3. – С. 238–244.
4. Дашкевич Я. Р. Україна на межі між Сходом і Заходом (14–18 ст.) / Я. Р. Дашкевич // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 28–44.
5. Дейвіс Н. Європа. Історія / Норман Дейвіс [пер. з англ. П. Таращук]. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
6. Довідник з історії України. – 2-е видання. – К., 2001. – 903 с.
7. Замятина Н. Ю. Зона освоєння (фронтир) и ее образ в американской и русской культурах / Н. Ю. Замятина // Общественные науки и современность. – 1998. – № 5. – С. 75–88.
8. Захожай З. Українська культура в контексті європейських цінностей / Зореслава Захожай // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 8. – С. 94–98.
9. Зінченко А. Історія дипломатії: від давнини до нового часу / Арсен Зінченко. – Вид. 3-тє. – К., 2005.
10. Ісаєвич Я. Юрій Дрогобич / Я. Ісаєвич. – К., 1972. – 122 с.
11. Карташев А. В. Очерки по истории Русской Церкви / А. В. Карташев. – М.: Терра, 1993. – Т. 1. – С. 79–92.
12. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Іван Лисяк-Рудницький. – Київ, 1994.
13. Мостяєв О. Визначення місця українства у світовому цивілізаційному процесі / Олександр Мостяєв // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 8. – С. 20–25.
14. Мостяєв О. І. Київська Русь і Франкська імперія: порівняння історії / О. І. Мостяєв // Українознавство. Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. Випуск ІІ. – К., 1997. – С. 194–209.
15. Музиченко П. П. Історія держави і права України / Петро Музиченко. – 3-тє вид., стер. – К.: Знання, 2001. – 429 с.
16. Національна еліта та інтелектуальний потенціал України. – Львів, 1996. – 312 с.
17. Пазиніч Ю. Особливості державотворення в Україні в другій половині XVII–XVIII ст. / Ю. Пазиніч // Бористен. – 2007. – № 1. – С. 19–21.
18. Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ: Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XVI ст. / Ю. І. Терещенко. – К.: Перун, 1996. – 496 с.
19. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії: Пер. з англ. У 2-х т. / Арнольд Дж. Тойнбі. – К.: Основи, 1995. – Т. 1. – 614 с.
20. Фоміна Т. Аскольдове хрещення: по той бік тенденційності / Тетяна Фоміна // Релігія в Україні. – 2010. – 15 липня.
21. America's Frontier Story. A Documentary History of Westward Expansion. – Huntigton, 1980. – 657 p.